

ՀԱՅ ՆԿԱՐԱՂՆԵՐ

Ը Ն Ձ Ե Ր Ն Ա Ղ Ա Շ

(1230 ? - 1290 ?)

Գրիչ եւ ծաղկող Ընծեր ծնած է ԺԳ. Դարու երկրորդ քառորդին մերձաւորաբար: Որդին էր Գայլերի: Իր գրչական եւ մանրանկարչական գործունէութիւնը կ'ընդգրկէ 1250 - 1283 տարիները: Այդ շրջանի արդիւնքէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Աւետարան: Ընծեր նաղաշ, 1250ին, ըստ երեսոյթին մասնակցած է ձեռագրիս նորոգութեան, զոր օրինակած էր Ստեփանոս քահանայ 1201 թուին. — Ձեռ. Երեսանի, թիւ 16359: Բանբեր Մատենադարանի, թիւ 9, էջ 1^ր0:

2. — Աւետարան, 1280, Երզնկա: Գրիչ՝ Յովհաննէս քահանայ: Ծաղկող՝ Ընծեր, որուն նկարազարդած էջերը, Աւետարաններուն սկիզբը, աւագակարարոյ մարդու ձեռքով փրցուած վերցուած են՝ անշուշտ իրենց զեղեցկութեան եւ արժէքին համար: Կազմող՝ Նաչատուր քահանայ: Ստացող՝ Մարգարէ կրօնաւոր. ծնողաց անունները՝ Թորոս եւ Լիոց. — Ձեռ. Ս. Յ. թիւ 3392:

3. — Աւետարան. 1283, Կան գիւղ (Կարին): Գրիչ եւ ծաղկող՝ Ընծեր. — Ձեռ. Վենետիկի, թիւ 1313 (150): Ա. Ս. Մաթեմոսեան, Յիշտ. ԺԳ. Դարի, թիւ 438:

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԱԻԸՂՑԻ

(1230 ? - 1290 ?)

Հռչակաւոր գրիչ Կոստանդին Աւրղցի ծնած է ԺԳ. Դարու երկրորդ քառորդին սկիզբները հաւանաբար: Եղած է աշակերտ Յովհաննէս Արքայեղբոր: Իր գրչական գործունէութիւնը տեսած է քառորդ դար (1263 - 1288): Այդ շրջանի արդիւնքէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Աւետարան, 1263, Դռներ: Գրիչ՝ Թորոս քահանայ: Նկարող մասամբ՝ Կոստանդին: Ստացող՝ Յովհաննէս Արքայեղբայր. — Ձեռ. Hachetteի, Փարիզ: Յիշտ. ԺԳ. Դարի, թիւ 266:

2. — Աստուածաշունչ (մասնակի), 1271, Դրազարկ: Գրիչ եւ ստացող՝ Կոստանդին: Կլխագրող՝ Աւետիս: Ծաղկող՝ Գրիգոր քահանայ: Կազմող՝ Առաքել Հնագանդենց. — Ձեռ. Երեսանի, թիւ 199:

3. — Աւետարան, 1274, Սիս: Գրիչ՝ Կոստանդին: Պատուիրատու՝ Օշին մարաջախտ. — Ձեռ. P. Morgan Libraryի, թ. 740:

Կլխաւոր յիշատակարանէն կ'առնենք իրենց մասին գրուած սա տողերը. «Որդ այսպիսեաց գոլով ընտանի քարեպաշտն Աւշին զնոյն ջանալով բերել նախանձ լաւութեան իւր զրել զսուրբ եւ զերկրպագելի Աւետարանս արդար արդեամբք հռչակաւոր գրչին Կոստանդեա մեծաւ փափաքանօք, եւ վասն յոյժ սիրոյն որ ի Տէր առաւել վայելչացոյց զսա ոսկէնկար ծաղկաւր եւ տփիւ ի պայծառութիւն Եկեղեցւոյ». — Յուցակ Ձեռագրաց որ ի Հանդէս Ամսօրեայ, 1976, էջ 34:

4. — Նոր Կտակարան (մասնակի), 1284, Դռներ: Գրիչ՝ Կոստանդին Աւրղցի: Նկարազարդողք՝ Գրիգոր Պիծակ եւ Ստեփանոս Վահկացի: Ստացող՝ Յովհաննէս Արքայեղբայր. — Ձեռ. Երեսանի, թ. 196:

5. — Աստուածաշունչ (մասնակի), 1284 - 1288, Սիս: Գրիչ՝ Կոստանդին Աւրղցի: Ստացող՝ Յովհաննէս Արքայեղբայր. — Ձեռ. Երեսանի, թ. 195: Յիշտ. ԺԳ. Դարի, թիւ 463:

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՎԱՀԿԱՅԻ

(1230 ? - 1295 ?)

ԺԳ. Դարու երկրորդ կիսուն Կիլիկիոյ մէջ ապրող նշանաւոր գրիչ - նկարիչներէն մին է Ստեփանոս Երէջ Վահկացի՝ ձեռնասուն աշակերտ Յովհաննէս Արքայեղբոր: Իր գրչագրական աշխատութիւններէն ծանօթ են աւելի քան մէկ երկուտասնեակ երկեր՝ պտուղ երեք տասնեակ տարիներու (1263 - 1293): Ան ընդհանրապէս ապրած եւ գործած է Կիլիկիոյ մայրաքաղաքին՝ Սիսի մէջ: Ժամանակագրական կարգի համաձայն իր նկարազարդած երկերը կրնանք թուել սապէս.

1. — Աւետարան, 1274ին նկարազարդած է Սիսի Ս. Նշան Վանքին մէջ, Օշին մարաջախտի համար. — Ձեռագիր ի Նիւ

Եորբ (նախապէս Տրդատ Եպս. Պալեանի),
Յիշտ. ԺԳ. Դարի, թիւ 352. Ա. Ս. Մա-
թեմոսեան:

2. — Ժամագիրք, օրինակած եւ նկա-
րագրողած է 1274ին, Սիսի մէջ, Լեւոն Բ.
թագաւորին համար. — Զեռ. Երեւմե Պր.
Ժան Լէվիի, ապա Պր. Գ. Գէորգեանի:
Յիշտ. ԺԳ. Դարի, էջ 353:

3. — Աւետարան, օրինակած է Կոս-
տանդին քահանայ Աւղղի, 1274-5ին,
Դռնների մէջ: Ստեփանոս Վահկացի խո-
րանները ուրուագծած է միայն՝ առանց
գունաւորելու: Ստացող՝ Դաւիթ քահանայ.
— Զեռ. Երեւանի, թիւ 7534:

4. — Նոր Կտակարան, մասնակի, օ-
րինակուած Դռնների մէջ, Աւղղի Կոստան-
դին գրչի ձեռքով, 1284 թուին, Յովհաննէս
Արքայեղորո համար: Ստեփանոս Վահկացի
եւ Գրիգոր Պիծակ կատարած են ծաղկումը.
— Զեռ. Երեւանի, թիւ 196:

5. — Աւետարան մը օրինակած եւ
նկարագրողած է 1286ին, «ի ծեր հասակի»
Յովհաննէս Արքայեղորո պատուէրով. —
Հմմտ. Հասկ Հայագիտական, Բ., էջ 59:

Ստեփանոս Վահկացի՝ Յովհաննէս Ար-
քայեղորո դպրոցին պատկանող արուես-
տագէտներու կարգին կը գրաւէ առաջնա-
կարգ տեղ մը՝ իր նրբագեղ ծաղկումներով:

Մ Ա Տ Թ Է Ո Ս Ն Կ Ա Ր Ի Զ

(1240 ? - 1300 ?)

Քանդակագործ եւ մանրանկարիչ Մա-
թէոս Վարդապետ ծնած է ԺԳ. Դարու ա-
ռաջին կիսուն վերջերը ենթադրաբար: Իր-
եւ քանդակագործ յիշուած է 1275 թուա-
կանին: Իր մանրանկարչական յայտնի գործն
է Աւետարան մը, որուն համառօտ նկա-
րագրութիւնը ահաւասիկ:

Աւետարան, 1292, Աղաւ անապատ
(Վայոց Ձոր): Դրիչ եւ ծաղկող՝ Մաթէոս:
Ստացող՝ Սիսիանոս քահանայ. — Զեռ.
Երեւանի, թիւ 6292: Յիշտ. ԺԳ. Դարի,
թիւ 550:

Ըստ Ա. Ն. Աւետիսեանի «Մաթէոսի
ստեղծագործութիւնը նշանակալի դեր է
խաղացել մանրանկարչութեան Գլածորի
դպրոցի կազմաւորման գործում» (Հայկա-
կան Մանրանկարչութեան Գլածորի Դպրո-
ցը, 1971, Երեւան, էջ 40-41):

Յ Ո Վ Ա Ս Ա Փ Ն Կ Ա Ր Ի Զ

(1242 ? - 1300 ?)

Յովաստփ կուսակրօն քահանայ ծնած
է ԺԳ. Դարու կիսուն մօտաւորապէս: Իր-
եւ գրիչ եւ նկարիչ իր անունը կը տեսնուի
1273-1292 թուականներուն: Ան եղած է
ուսուցիչ Մոմիկի: Իր քսանամեայ գրչա-
կան եւ մանրանկարչական գործունէութե-
նէն ծանօթ են սակաւ երկեր. այսպէս,

1. — Աւետարան, 1273, Սկեւռայ:
Գրիչ՝ Ստեփանոս: Նկարիչ՝ Յովաստփ:
Պատուիրատու՝ Սկեւռայի Առաջնորդ Սի-
մէօն Եպիսկոպոս. — Յիշատակարանք ԺԳ.
Դարի, թիւ 348:

2. — Ժողովածու, 1292: Գրիչ՝ Յովա-
ստփ: Ստացող՝ Եսայի Վրդ. Նեքի. —
Զեռ. Երեւանի, թիւ 1363: Յիշտ. ԺԳ.
Դարի, թիւ 552: Խաղբակեանք, Բ. Մասն,
էջ 209:

Յ Ո Վ Հ Ա Ն Ն Է Ս Կ Ր Օ Ն Ա Ի Ո Ր

(1250 ? - 1300 ?)

Յովհաննէս Կրօնաւոր Թանատի Սուրբ
Ուխտէն էր եւ ճարտար գրիչ: Ծնած է
ԺԳ. Դարու կիսուն հաւանաբար: Իր գրչ-
չական եւ մանրանկարչական գործունէու-
թեան շատ կարճ մէկ շրջանը (1284-1286)
միայն ծանօթ է, եւ այն՝ շնորհիւ մեզի
հասած երկու ձեռագիրներու, զորս կը ներ-
կայացնենք ստորեւ:

1. — Աւետարան, 1284, Թանատի
Վանք: Դրիչ եւ նկարող՝ Յովհաննէս:
Ստացող՝ Վարդան Վարդապետ, որդի Աս-
լանի եւ Մամախաթունի: Կազմող՝ Տուրք:
Կը պարունակէ ստացողին նկարը՝ Մատ-
թէոս Աւետարանի հետ. — Զեռ. Նոր
Զուլայի, Ա. Հատոր, թիւ 34: Յիշտ. ԺԳ.
Դարի, թիւ 458:

Ըստ Յարութիւն Բիւրտեանի, Յովհան-
նէսի արուեստը խոշոր նպաստ մըն է հայ
զարդանկարչութեան պատմութեան հա-
մար» (Հասկ Հայագիտական, Բ. տարի,
էջ 105):

2. — Նարեկ, 1286, Թանատի Վանք:
Դրիչ եւ ծաղկող՝ Յովհաննէս: Պատուիրա-
տու՝ տիկին Թանեք. — Զեռ. Երեւանի,
թիւ 5135: Յիշտ. ԺԳ. Դարի, թիւ 481:

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ԳԱԶՆՈՒԿ

(1250 ? - 1305 ?)

Նշանաւոր գրիչ եւ մանրանկարիչ Աստուածատուր սրկ. Գազնուկ ծնած է ԺԳ. Դարու կիսուն մօտաւորապէս: Որդին էր Սարգսի եւ Աղբրացի: Յիշուած է իրբեւ սարկաւագ 1275 թուին: Իր յայտնի գործն է Աւետարան մը, որուն հակիրճ նկարագրութիւնը եւ կարեւոր յիշատակարանը կու տանք ստորեւ:

Աւետարան, 1275, Մամիստր: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Աստուածատուր սրկ. Գազնուկ: Ստացողը՝ պատուական քահանայք Բարսեղ եւ Ստեփանոս. — Ձեռ. Ս. Յ. թիւ 3628 (120):

Յիշատակարան. — «Փառք... Դրեցաւ Սր. Աւետարանս այս ծնամբ յոգնամեղ եւ անպիտան գրչի Աստուածատուր սարկաւագի, որ մականուն Գազնուկ կոչի, ի մայրաքաղաքն ի Մամիստր, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարացն Սարգսի եւ Բագոսի, ի հայրապետութեան տեառն Յակովբայ, եւ ի թագաւորութեանս Հայոց Լեւոնի: Եւ եղեւ զրաւ գրչութեան սորայ, յորժամ եկն անարէն սուլտանն Եգիպտացոց եւ զերեւաց զամենայն աշխարհն Հայոց, եւ աւերեաց բազում վանաւրեայս եւ եկեղեցիս, եւ սպան բազում քահանայս եւ սարկ[աւագունս], եւ ծերոցն խնայ[յ]ումն ոչ կայր այլ սրով սպանանել զամենեւեան. եւ արեամբ նահատակեցան ըստ հաւատոյ սրտից իւրեանց վասն անուան Որդւոյն Աստուծոյ: Եւ արդ գրեցաւ Սր. Աւետարանս այս ի խընդորոյ սուրբ եւ պատուական քահանայիցն Բարսղի եւ Ստեփանոսի...»:

ՇՄԱԽՈՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(1250 ? - 1310 ?)

Դրիչ Շմաւոն Եպիսկոպոս ծնած է ԺԴ. Դարու կիսուն մօտաւորապէս: Որդին էր Իւանէի եւ Շահրազատի: Ռժուպի Վանքը կը գտնուէր 1292ին: Հաւանական է որ Ռժուպի գրիչ Շմաւոնը հետագային բարձրացած ըլլայ նոյն Վանքի առաջնորդութեան պաշտօնին եւ իրբեւ Ռժուպի Եպիսկոպոս ներկայ եղած ըլլայ Սսոյ ժողովին, 1307 թուին: Իր գրչական եւ մանրանկարչական գործերէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Տօնապատճառ-ժողովածու 1274-1280, Դետիկ: Դրիչ՝ Շմաւոն (մասամբ): Պատուիրատու՝ Սարգիս սպասաւոր Բանի. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 5197: Դարեգին Արքեպս. Յովսէփեան, Հաւուց Խառի Ամենափրկիչը, 1937, Երուսաղէմ, էջ 62, ծնթ. 4:

2. — Աւետարան, 1292, Ռժուպի Վանք (Շահապունիք): Օրինակող եւ ծաղկող՝ Շմաւոն գրչաւոր, որդի Իւանէի եւ Շահրազատի. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, թիւ 554:

3. — Մեկնութիւն Սաղմոսաց՝ Վարդան Վարդապետի: Դրիչ՝ Շմաւոն: Ստացող՝ «գործական եւ արդիւնական վարդապետ Դաւիթ». — Ձեռ. Բրիտ. Թանգարանի, թ. 74: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, թ. 417:

ՍԻՄԷՈՆ ԱՐՃԻՇԵՑԻ

(1250 ? - 1310 ?)

Սիմէոն քահանայ ծնած է ԺԴ. Դարու կիսուն ենթադրաբար: Եղած է ուսուցիչ Դանիէլ գրչի: Ապրած եւ գործած է Արճէշի մէջ: Իր գրչական եւ մանրանկարչական գործունէութիւնը տեսած է շուրջ երկու տասնամեակ (1288-1305): Այդ շրջանէն ծանօթ են հինգ Աւետարաններ, ըստ հետեւեալին:

1. — Աւետարան, 1288, Արճէշ: Դրիչ՝ Սիմէոն: Ստացող՝ Թովմա Վարդապետ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4851: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, թիւ 499:

2. — Աւետարան, 1292, Արճէշ: Դրիչ՝ Սիմէոն քահանայ: Ստացող՝ Փոխանակ: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, թիւ 556:

3. — Աւետարան, 1297, Արճէշ: Դրիչ՝ Սիմէոն: Ստացող՝ Յակոբ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4867: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, թ. 636:

4. — Աւետարան, 1304, Արճէշ: Դրիչ՝ Սիմէոն: Ստացող՝ Շնօֆոր. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4819: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, թիւ 36 եւ 48:

5. — Աւետարան, 1305, Արճէշ: Դրիչ՝ Սիմէոն: Ստացող՝ տէր Սիմոն. — Ձեռ. Երեւանի, թ. 2744: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, թ. 46:

Ըստ Հրավարդ Յակոբեանի, «Սիմէոն Արճիշեցու աշխատանքն իր պատկերագրութեամբ հիմնականում աղերսում է ԺԱ. Դարի հայկական յուշարձանների հետ (Վասպուրականի Մանրանկարչութ., Ա. էջ 44):

ԹՈՐՈՍ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅ

(1250? - 1315?)

Թորոս քահանայ ծնած է ժ. Դարու կիսուն կիլիկիոյ մէջ՝ Տարօնցի հօրմէ։ Ուսած է հաւանաբար Դրազարկի Վանքը՝ վայելելով սէրն ու խնամքը Լեւոն Բ. Թագաւորին (1270 - 1289)։ Արեւելեան Հայաստան պատուիրակ ղրկուած է Հեթում Բ. Թագաւորին կողմէ՝ Թումաս եպիսկոպոսի հետ։ Ան գրիչ, ծաղկող եւ կազմող էր միանգամայն։ Ունէր աշակերտներ, որոնցմէ կը յիշէ մին՝ Թորոս անունով։ Թորոս փիլիսոփայ ապրած եւ գործած է Դրազարկի մէջ. իր գոյական գործունէութեան շրջանը երկար չէ, 1290 - 1306։ Այդ տարիներու արդիւնքէն կրնանք յիշել հետեւեալները։

1. — Աւետարան, 1290, Դրազարկ։ Թորոս քահանայ գրած, ծաղկած, կազմած եւ նուիրած է Տարօնի Ս. Կարապետի Վանքին. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 5736։ Լուսարարեան, Կաւազանագիրք, էջ 65 - 68։ Յիշտ. ժ. Դ. Դարի, թիւ 531։

Ըստ Լ. Ազարեանի, այս ձեռագիրը «արժանի է առանձին ուշադրութեան։ Հոյակապ խորանները, սկզբնազարդերը, լուսանցազարդերը, գլխազարդերը, զարդապատկերների մոտիվների բազմազանութիւնը, թանձր եւ պայծառ գոյների վարպետօրէն օգտագործումը, էջի ձեւաւորման արտակարգ հաւասարակշռուած կոմպոզիցիան վկայում են նկարչի բարձր կուլտուրայի մասին»։ — Կիլիկեան Մանրանկարչութիւնը ժ. Դ. Դարերում, 1964, Երեւան, էջ 51։

2. — Աւետարան, 1291, Դրազարկ։ Յիշատակարանին մէջ կը կարդանք. «Կատարեցաւ ... ձեռամբ Թորոսի նուաստ եւ յոգնամեղ փիլիսոփայի» (Սրարատ, 1911, էջ 223)։

3. — Աւետարան, 1295, Դրազարկ։ Թորոս փիլիսոփայ գրած է առաջին երեք Աւետարանները, իսկ Յովհաննու Աւետարանը գրած է Յոհան գրիչ եւ ծաղկած է ձեռագիրը։ Կազմող՝ Մանիլ փիլիսոփայ։ Ստացող՝ Յուսէփ փիլիսոփայ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 6290։ Յիշտ. ժ. Դ. Դարի, էջ 606։

4. — Աւետարան, 1301, Դրազարկ։ Դրիչ՝ Թորոս քհն. փիլիսոփայ։ Ստացող՝ Արրահամ եպիսկոպոս վանիցն Ղազարու. Յուցակ Ձեռ. Մշոյ, էջ 13 - 14։

Կ'արժէ դիտել որ այս Աւետարանը հետագային իրրեւ զաղափար ծառայած է քանի մը գրիչներու. Յովանէս քահանային 1327ին (Յիշտ. ժ. Դ. Դարի, թիւ 254), Մկրտիչ քահանային 1443ին (Յուցակ Ձեռ. Նոր Զուղայի, Բ. Հատոր, էջ 219), եւ Ստեփանոս քահանային 1454ին (Յիշտ. ժ. Դ. Դարի, Բ. Մասն, թիւ 55), եւ 1456ին (Յուցակ Ձեռ. Նոր Զուղայի, Բ., էջ 37)։

5. — Աւետարան, Դրազարկ, զոր հետագային կ'ը ստանայ Ստեփանոս եպս. Տարսայից, ըստ յիշատակարանին. «Աւետարանս ի ձեռն ուրումն երեք յաշխարհէն Հայոց, գրեալ ոսկեզաւծ որակաւ ի Դրազարկն, ձեռամբ Թորոս փիլիսոփայի ...» (Յիշտ. ժ. Դ. Դարի, թիւ 290). — Սինն, 1970, էջ 260 - 262։

(3)

Ն. ԱՐԲ. ՄՈՎԱԿԱՆ

